

*Н.І. Загребельна
(м. Київ)*

РОЛЬ КОМІТЕТУ ЇЇ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ ВЕЛИЧНОСТІ ВЕЛИКОЇ КНЯЖНИ ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ТИМЧАСОВОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ ВІД ВОЄННИХ ДІЙ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Людство вступило в ХХІ ст. з надією на краще. Намагаючись осмислити минуле, історики продовжують звертатися до проблематики Першої світової війни як прологу “травматичного” ХХ ст.

На основі суспільного досвіду останнього десятиріччя минулого століття й перших років нового переосмислюються традиційні теми, які вимагають більш ґрунтовного вивчення, науково виважених підходів та об’єктивних оцінок, і досліджуються нові, обійдені увагою радянської історіографії. Серед останніх важливого значення набуває тема війни й суспільства та зокрема ролі громадських структур у самоорганізації останнього в екстремальних умовах.

Проблема ролі громадських організацій під час війни досліджувалась у працях науковців Курцева О.М., Сулиги І.Г., Кукурудзяка М.Г., Ореховського В.О., Доніка О.М., Сердюка О.В., Ступака Ф.Я. й ін.

Однак маловисвітленою залишилася діяльність благодійних організацій, якими опікувалися представники царської родини, зокрема члени Тетянинського комітету.

Реакцією на неповороткість державних структур, нездатність їх до досконалої організації медично-санітарної сфери, стали формування та активізація відповідних громадських сил і рухів, їх участі в благодійній діяльності. Вже у перші дні війни представниками ліберальних буржуазно-поміщицьких кіл, тісно пов’язаних з органами місцевого самоврядування, були створені загальноросійські організації гуманітарного спрямування – Земський та Міський союзи допомоги хворим і пораненим воїнам.

Саме під час Першої світової війни почав утверджуватися погляд, що соціальна допомога громадянам, які залишилися без засобів до існування, не милість і благодіяння, а обов’язок держави й суспільства. Це особливо усвідомлювали освічені люди. Вони вважали, що кожний

громадянин, який опинився в тяжкому становищі, спричиненого війною, має право на соціальний захист. Серед них були також члени царської родини.

Зокрема у вересні 1914 р. було засновано “Комітет її імператорської високоності великої княжни Тетяни Миколаївни з надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій” (він отримав скорочену назву – Тетянинський комітет). Останній мав надавати “тимчасову допомогу особам, які опинилися в злиднях через нещастя, спричинені війною, у межах їх постійного місця проживання або тимчасового перебування, при цьому допомога поширювалася як на тих, хто залишився на місці свого проживання, так і на тих, хто був змушений залишити його за вимогою влади або з інших пов’язаних з війною причин”¹. Сфера діяльності комітету стосувалася наступного: а) надання одноразової матеріальної допомоги; б) сприяння поверненню на батьківщину чи місце постійного проживання; в) пошук заробітку для працездатних; г) сприяння влаштуванню до богаділень, притулків та інших добродійних закладів для непрацездатних; д) створення (залежно від наявних коштів) власних закладів з метою опіки останніх; е) сприяння отриманню допомоги й винагороди за завдані воєнними діями збитки; ж) прийом пожертвувань та ін.²

Комітет створив мережу своїх відділень у губернських, повітових і навіть волосних центрах. Спершу переважна частина коштів на їх утримання складалася з пожертвувань, оскільки урядові асигнування були незначними. Надходженню їх сприяла особиста участь у цій справі почесної голови Комітету, доньки імператора Тетяни Миколаївни. За надання останньому значних пожертвувань, за влаштування зборів, виставок, концертів, лекцій, лотерей та інших заходів від її імені жалувалися рескрипти, дипломи й жетони. Головою цієї добродійної організації був А.Б. Нейдгарт. До середини 1915 р. Тетянинський комітет, будучи за своїм складом і характером забюрократизованою організацією, допомогу потерпілим від воєнних дій надавав вибірково. Діяльність його відділень у різних регіонах була нерівномірною, залежала від ініціативи їхніх керівників – губернаторів або їхніх дружин, інших представників вищої місцевої влади, які очолювали їх, та представників станових, громадських і етнічних організацій³.

3–7 травня 1915 р. в Петрограді відбулося об’єднане зібрання членів цього Комітету з місцевими представниками, на якому постало першочерговим питання про опіку тих осіб серед цивільного населення, які її потребують. Зібрання дійшло висновку, що остання має здійснюватися за рахунок держави відповідно до прийнятого законодавства, як це було у випадку з військовослужбовцями й їхніми родинами. Сам же

Тетянинський комітет, як провідна організація з надання допомоги постраждалим від війни, повинен був продовжувати свою діяльність до повної ліквідації її наслідків, на що “буде потрібно не менше десятка років”. Для успішного виконання цього важливого завдання його представники визнали за необхідне, щоб Комітету було надано характер державної установи постійного типу, яка б наближалася за своєю побудовою до Головного управління Російського Товариства Червоного Хреста ⁴.

Уже влітку 1915 р. надання допомоги біженцям було перенесено з площини добровичності в сферу опіки державою своїх знедолених громадян. Головне керівництво всіма справами по забезпеченню їхніх потреб, а також розпорядження відповідними фінансами покладалося на Міністерство внутрішніх справ.

На основі Закону від 30 серпня з 10 вересня розпочала роботу при МВС “Особлива нарада з влаштування біженців” з метою контролю та загального керівництва в їх справах ⁵.

Провідна роль у цьому відводилася Тетянинському комітету, який мав надавати тимчасову допомогу біженцям на основі особливого положення. Знаходячись під особистою опікою царської родини і користуючись урядовою підтримкою та широкими державними субсидіями, комітет з літа 1915 р. перетворився в найбільшу громадську організацію у Російській імперії з надання різнобічної допомоги біженцям. Він надавав їй не тільки останнім, а й тим постраждалим співвітчизникам, які опинилися в скрутному становищі у внутрішніх губерніях, прифронтовій зоні та навіть на території, зайнятій противником.

В діяльності відділень Тетянинського комітету можна умовно виділити три періоди: перший – до середини липня 1915 р., коли майже всі західні губернії Російської імперії, за винятком Царства Польського і деяких прибалтійських регіонів, були під контролем російських військ, а населення знаходилося переважно на своїх місцях постійного проживання; другий – із середини липня й до середини жовтня того ж року, коли мільйони підданих Миколи II внаслідок відступу російської армії під натиском австро-німецьких військ змушені були переселятися у внутрішні регіони країни; третій – з другої половини жовтня 1915 р., коли біженський рух у результаті стабілізації фронту припинився і громадські організації взялися за справу проживання, працевлаштування, навчання й реабілітації осілих переселенців різних категорій та віку ⁶¹.

З розширенням діяльності комітету почали збільшуватися і його витрати. Якщо у перший період війни їх кошторис коливався у межах 500–800 тис. крб. на місяць, то із серпня 1915 р. зріс у багато разів. Наприклад, уже з цього місяця він склав 2 677 307 крб., у вересні – відповідно 5 779 687, у жовтні – 4 021 807, у листопаді – 3 292 720 крб.

На початку діяльності комітету основним джерелом його бюджету були пожертвування засновників, різних установ та приватних осіб. В умовах збільшення руху біженців відділення останнього розгорнули свою різнобічну діяльність завдяки вже значним асигнуванням із державної скарбниці, які до 25 грудня 1915 року становили 15 400 000 крб.

Тетянинський комітет і його органи виконували важливі координаційні функції у центрі й на місцях, залучаючи до цієї справи представників широких кіл громадськості та різні її об'єднання, які займалися проблемами біженців⁷.

З осені 1915 р. його місцеві відділення були переорієнтовані на забезпечення сотень тисяч дітей навчанням, необхідним лікуванням, на виховання безпритульних й ін.

Особливе місце в діяльності Тетянинського комітету займала робота по розшуку загублених рідних. Для отримання необхідних відомостей по всій країні були розповсюджені плакати із закликом про звернення у разі необхідності до спеціального Бюро із запитом про місце їх перебування. Тільки з літа 1915 р. до весни 1917 р. через Бюро по реєстрації та розшуку біженців комітету було знайдено понад 500 тис. переселенців, у тому числі понад 20 тис. дітей, з яких 4 тис. знали тільки своє ім'я⁸.

Найактивнішим в українських губерніях було київське відділення, засноване 15 січня 1915 р. Формально його очолювали керівники місцевої військової й цивільної влади – головний начальник київського воєнного округу генерал В.І. Троцький (почесний голова) і київський губернатор граф О.М. Ігнат'єв (голова). Втім, повсякденне керівництво ним здійснював А.К. Ржепецький (управляючий справами), директор банку до 1917 р. Активними учасниками у діяльності відділення були відомі в Україні громадські діячі, вчені, літератори – Ф.Р. Штейнгель, С.О. Єфремов, М.П. Василенко й ін. Серед активних членів комітету поряд з чоловіками були також жінки – В.М. Булгакова, Н.І. Довнар-Запольська й ін.⁹

Інше відділення Тетянинського комітету – чернігівське – було засноване 7 лютого 1915 р. під патронатом місцевого губернатора М. Лавриновського. До його складу входили заступник голови, віце-губернатор Д.Н. Матвеев, дружини губернатора і віце-губернатора М.С. Лавриновська й О.А. Матвеева, єпископ чернігівський та ніжинський Василій, губернський предводитель дворянства А.К. Рачинський і чернігівський повітовий предводитель дворянства І.І. Товстолес¹⁰.

Після лютого 1917 р. царська донька Тетяна Миколаївна була відсторонена від почесного головування в комітеті її імені. Організацію було перейменовано у “Всеросійський комітет допомоги постраждалим на

війні”, головою якого став А.Б. Нейдгардт. З того часу фінансування останнього різко скоротилося, було закрито чимало місцевих відділень, що знизило ефективність його роботи¹¹.

Отже, Тетянинський комітет був однією з найбільших громадських гуманітарних організацій, що опікувався справами біженців під час Першої світової війни, зокрема в українських землях Російської імперії, та виконував координаційні функції в центрі й на місцях, залучаючи до цієї справи представників широких кіл громадськості та різні об'єднання.

¹ Законы и распоряжения о беженцах: Вып. I. – М., 1916. – С. 11.

² Там само.

³ Комитет Ее Императорского Высочества великой княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий. 14 сентября 1914 г. – январь 1916 г. – Т. 1. – Пг., 1916. – С. 8–12.

⁴ Соединенное собрание членов Комитета Ее Императорского Высочества великой княгини Татьяны Николаевны с местными представителями (1915). – Пг., 1915. – С. 3–5.

⁵ Законы и распоряжения о беженцах (по 1 апреля 1916 г.): Вып. II. – М., 1916. – С. 120.

⁶ Курцев А.Н. Беженство // Россия и Первая мировая война: Материалы Международного научного коллоквиума. – СПб., 1999. – С. 135.

⁷ Соединенное собрание членов Комитета ... – С. 7.

⁸ Курцев А.Н. Вказ. праця. – С. 138.

⁹ Сердюк О.В. Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип. IV. – К., 2002. – С. 113.

¹⁰ Очерк деятельности Черниговского отделения Комитета Ее Императорского Высочества великой княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных бедствий. – Чернигов, 1916. – С. 4–5.

¹¹ Курцев А.Н. Вказ. праця. – С. 139.